

MARTIN NOVÁK

BREŽNĚV A JEHO
ÉRA V KREMLU

Katí Pražského jara

€

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

***Kati
Pražského
jara***

MARTIN NOVÁK

***Katí
Pražského
jara***

BREŽNĚV A JEHO ÉRA V KREMLU

**NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA**

Copyright © Martin Novák, 2015
Cover © Karel Kárász, 2015
Czech edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2015

ISBN PDF 978-80-7425-445-1

Obsah

I.	Spiklenci proti nejvyššímu.....	9
II.	Život kolem hutí.....	19
III.	Kolektivizace a čistky.....	26
IV.	Z Malé země až do Prahy.....	34
V.	Stalinova přízeň.....	42
VI.	Dobývání stepí.....	54
VII.	Protistranická skupina.....	63
VIII.	Sovětský člověk potřebuje klid.....	74
IX.	Vězení, tábory, vyhnanství, psychiatrické léčebny.....	90
X.	Stabilita kádrů.....	104
XI.	Poprava Pražského jara.....	110
XII.	Soud v Kremlu.....	128
XIII.	Atentátník se spletl o jeden vůz.....	144
XIV.	Rudý nepřítel.....	147
XV.	Umělci na útěku.....	152
XVI.	Od série století k tragédii v Lužnicích.....	157
XVII.	Tenkrát na Západě.....	162
XVIII.	Sběratelé řádů a funkcí.....	183
XIX.	Afghánská jáma.....	190
XX.	Na polské hraně.....	203
XXI.	Doba okázalých pohřbů.....	210
	Přílohy.....	221
	Hlavní prameny.....	234
	Literatura.....	235

*Rok 1960. Nikita Chruščov (druhý zprava) stále vládne.
Mezi ním a Brežněvem stojí předseda prezidia
Nejvyššího sovětu SSSR Kliment Vorošilov,
úplně vpravo dlouholetý finský prezident Urho Kekkonen.*

I. Spiklenci proti nejvyššímu

V polovině října už je v Moskvě sychravo a nevlídno, takže kdo má možnost vzít si v tomto čase dovolenou a peníze pro něj nejsou problém, uvažuje o přesunu někam, kde je ještě teplo. Za sovětských časů si státní hodnostáři a důležití členové komunistické strany jezdili oddechnout do některých míst v zemích, které spadaly do sovětské sféry vlivu, nebo zamířili do proslulých letovisek na pobřeží Černého moře.

Tak tomu bylo i v říjnu 1964. Manželka prvního tajemníka strany a předsedy vlády Nikity Chruščova si vyjela do Karlových varů. Její manžel chtěl původně odpočívat na Krymu, ale když zjistil, že se tam počasí zhoršilo, zvolil vládní vilu u pláže na Picundě v severozápadní Gruzii. Chtěl mít klid a čas promyslet si další plány na listopadové zasedání Ústředního výboru KSSS. Společnost mu dělal jeho služebně nejstarší kolega ve stranickém politbyru a zároveň náměstek předsedy vlády Anastas Mikojan. Veterán, jehož politická kariéra začala stejně jako Chruščovova hluboko ve stalinské éře.

K večeru 12. října 1964 zazvonil u Chruščova telefon. Aparát byl napojen na chráněnou vysokofrekvenční síť, jejíž provoz zajišťovala tajná policie KGB a používat ji mohlo jen několik vyvolených funkcionářů a pracovníků bezpečnostních složek – aby měli volající jistotu, že je nikdo neodposlouchává. Na druhém konci hovoru byla Moskva, Leonid Brežněv. Člen politbyru a od roku 1960 předseda prezidia Nejvyššího sovětu, formálně tedy hlava státu. „Potřebovali bychom, abyste přijel do Moskvy. Máme tady řadu otázek, týkajících se vašeho plánu na reorganizaci zemědělství, a bez vás je nemůžeme řešit,“ řekl Brežněv. Podle svědectví Mikojana se Chruščov, jak bylo pro něj v posledním období jeho vlády typické, začal rozčilovat. „A co tam děláte? Hrabete se rukama v zadku? Nejsem v Moskvě pár dní a vy už tam nejste schopní řešit nějaký zasraný problém!“ „Všichni jsme tady shromáždění. Bez vás to nejde. Prosíme,“ trval na svém Brežněv. „Popřemýšlím, ještě zavolám,“ uzavřel rozhovor první tajemník. Později zavolal, že tedy dobře, na druhý den přiletí do Moskvy. Kolem poledne 13. října letoun s Chruščovem a Mikojanem přistál na letišti Vnukovo. Na ploše je však

nevítal tradiční zástup funkcionářů, ale jen ředitel KGB Vladimír Semičastnyj. „Kde jsou všichni?“ zeptal se ho Chruščov. „V Kremle,“ oznámil stručně dotázaný. „Už obědváte?“ „Myslím, že ne. Čekají na vás.“

V Kremle zasedalo plénum Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (ÚV KSSS). Právo zúčastnit se ho měli členové politbyra (tehdy se toto uskupení stranických špiček, majících rozhodující pravomoci, nazývalo prezídium ÚV) a tajemníci ústředního výboru. Když vůdce dorazil do sálu a zaujal místo v křesle, dotázal se, kdo bude hovořit a o jakém problému. Podle pamětníků zavládlo na chvíli ticho. Úplné ticho. Pak se zvedl Brežněv a přistoupil k mikrofonu. A začal projev, o kterém dodnes není jasné, zda Chruščov zcela zaskočil nebo zda ho možná přece jen trochu očekával. Každopádně projev nebyl o zemědělství, ale o Chruščovovi samotném.

Psaly se první vteřiny a minuty převratu, ve kterém se většina politbyra postavila svému nadřízenému na odpor a rozhodla se, že ho co nejrychleji, utajeně a pokud možno nenásilně odstaví od moci. Brežněv hovořil několik minut o tom, jak se Chruščov zpronevěruje zásadám kolektivního vedení strany a státu, jak s ním není možná diskuse ani komunikace, jak si buduje vlastní kult osobnosti, jak jeho některá rozhodnutí v zemi vyvolávají pochybnosti a nejistotu. Jak některé jeho kroky lidé nepřijímají a ztrácejí důvěru ve vedení.

První tajemník se pokusil v reakci o protiútok. Řekl, že se možná dopustil některých chyb, ale nikdy mu nikdo nic neřekl a všichni ho vždy podporovali. A je prý plně oddán straně a lidu, přes všechny své nedostatky. Pak ale v kritice pokračovali další. Slovo si vzal Petro Šelest, první tajemník strany na Ukrajině. Tedy vlivný muž, poněvadž Ukrajina měla výsadní postavení a sám Chruščov tam v minulosti působil. „Mnohokrát jsme poslouchali my vás, teď poslouchejte vy nás,“ prohlásil. A další a další členové politbyra opakovali obvinění na Chruščovovu hlavu. Nebylo pochyb, že jeho hlavu žádají. Tedy ne popravu, od Stalinovy smrti už uplynulo jedenáct let a poměry se přece jen změnily, ale odchod do penze.

První část jednání skončila až večer, pokračovat se mělo druhý den. Chruščov odjel sklesle do své moskevské rezidence, kde mu Semičastnyj, jeden ze spoluorganizátorů puče, pro jistotu odpojil telefon. Aby ho nena-

padlo obvolávat své souvěrce v jednotlivých republikách nebo z Ústředního výboru KSSS. Co přesně prožíval Chruščov onu noc, to věděl jen on sám, ale na druhý den přišel na jednání nejvyššího vedení strany (politbyra) už jako poražený. Rozhodl se, že nebude klást odpor a odejde. Oficiálně požádal o uvolnění z funkce ze zdravotních důvodů. S projevem znovu vystoupil Brežněv a ještě konkrétněji rozvinul kritiku z předcházejícího dne.

„Milujete moc, věříte ve vlastní neomylnost, dopustil jste vznik kultu vaší osobnosti. Rozhlas, televize a film sloužily tomuto kultu. Líbilo se vám dávat instrukce všem ve všech otázkách, přičemž je jasné, že jeden člověk se nemůže orientovat v tolika věcech. V tom je základ všech chyb...“ S tvrdou kritikou poté vystoupili další funkcionáři. Jediný, kdo se Chruščova pokusil hájit, byl Mikojan. Navrhl, aby Chruščov ještě nějakou dobu zůstal alespoň předsedou vlády, ale to ostatní odmítli. „Žádná polovičatá řešení,“ řekl místopředseda vlády Alexej Kosygin, který měl v posledních měsících s premiérem velké spory. Pak padl návrh, aby plénum ústředního výboru schválilo Chruščovovu rezignaci. Jednomyslně schváleno.

Slovo ještě dostal Chruščov, definitivně naposledy. Oznámil, že se nebude bránit a odejde, ani už nepromluví na plénu. Plakal. „Všechno, k čemu nyní dochází, je vítězstvím strany. Odejdu a nebudu se s vámi rvát, vždyť ideologie a cíle máme společné,“ pronesl odcházející vůdce ve svém posledním projevu. Ze všeho, co mu vytýkali, se mu ale nejvíc nelíbilo právě obvinění z budování nového kultu osobnosti. Chruščov byl hrdý na to, že odsoudil Stalina a považoval za jedno z největších pozitiv své vlády, že strach a krutost stalinské epochy v Sovětském svazu pominuly. „Nechávám se tady od vás pomazávat hovnama a říkáte, že to je kult osobnosti?!“ rozčílil se naposledy. Z ústředního výboru zazněly výzvy, aby byl Chruščov postaven před soud, ale Brežněv to odmítl. Poslal svého předchůdce jen do důchodu, ne do vězení.

Bývalý předseda československé vlády a v onom roce 1964 ministr vnitra Lubomír Štrougal v rozhovoru vedeném pro tuto knihu řekl, že v Praze o ničem dopředu nevěděli. „Vůbec jsme netušili, že se něco chystá. My jsme si o Chruščovovi mysleli dobré i špatné. Byl tady krátce předtím. V projevu na Staroměstském náměstí, když byl v Praze u příležitosti sjezdu strany, agitoval za kukuřici. Za pěstování kukuřice. Bydlel na Pražském hradě v patře,

kde úřadoval prezident Antonín Novotný. Jako ministr vnitra jsem často byl kolem Chruščova. Slyšel jsem jeho výbuchy vzteku. Řval na své lidi: ‚to je svinstvo, co to je, kde to je.‘ Byl živel a byla tím poznamenána jeho politika i jeho úsilí o změny. On se snažil pořád o nějaké změny. Rozděлил stranické řízení na průmysl a zemědělství, byl to strašný rozvrat.“

Kdo byli ti, kteří se rozhodli prvního muže strany a státu, kterému většina z nich vděčila za svoji kariéru, svrhnout? Vedle Brežněva patřilo k nejaktivnějšímu jádru několik osob. Tajemník ÚV KSSS a bývalý první tajemník strany na Ukrajině Nikolaj Podgornij. První ukrajinský tajemník Petro Šelest. Místopředseda vlády Alexej Kosygin. Bývalý šéf KGB a tajemník ústředního výboru Alexandr Šelepín. Tehdejší ředitel KGB Vladimír Semičastnyj. První tajemník moskevského městského výboru strany Nikolaj Jegoryčev. Hlavní stranický ideolog a tajemník pro otázky propagandy Michail Suslov, člen politbyra ještě z dob Stalina, se k odpůrcům přidal až na poslední chvíli. Spiklenci mu o plánovaném převratu dlouho neřekli, protože se báli, že nebude souhlasit, a on skutečně váhal. Armáda byla potichu na straně rebelů. Ministr obrany Rodion Malinovskij před pučem na dotaz Šelepína řekl, že „armáda nebude vstupovat do vnitrostranických sporů,“ což znamenalo, že nepodnikne nic na Chruščovovu obranu.

Pučisté se chystali uskutečnit svůj plán několik měsíců. Shodovali se v tom, že Chruščovovy aktivity jak v ekonomice, tak v zahraniční politice jsou čím dál horší a čím později odejde, tím hůře se budou chyby napravit. Vyčítali mu například nápad vytvořit nové úřady, které by měly celostátně řídit úrodu a zásobování trhu jedním produktem. Například obilím, masem nebo bramborami. Nelíbily se jim jeho plány na pravidelné personální obměny ve stranických orgánech nebo rozdělení oblastních výborů KSSS na dvě části, z nichž jedna by se zabývala zemědělstvím a druhá průmyslem. Kritizovali ho i za karibskou krizi z roku 1962, za pokus trvale umístit sovětské rakety na Kubě. Málem to skončilo válkou se Spojenými státy a výsledkem přitom byla diplomatická porážka Sovětského svazu.

Petro Šelest ve svých pamětech napsal, že Brežněv se na něj obrátil s plánem svržení Chruščova už v únoru 1964. „Jak se ti pracuje s Chruščovem?“ ptal se nad sklenkami koňaku. „Ale normálně. Občas nadává, ale co se dá

dělat,“ odvětil Šelest. Brežněv pokračoval, že už s ním není možné dělat, nikoho neposlouchá, každému nadává. „Tak za ním běžte a řekněte mu to,“ navrhl Ukrajinec. „Ty ho neznáš, všechny nás vyhodí. V otevřený rozhovor nevěřím. Kdo mu něco řekne jako první, jako první bude muset odejít z politbyra,“ opáčil Brežněv.

Převrat by nebyl možný bez souhlasu a účasti KGB. Tehdy jí šéfoval rovněž Ukrajinec, teprve čtyřicetiletý Vladimir Semičastnyj. Pod ochranou Chruščova udělal rychlou kariéru v Komsomolu, mládežnické komunistické organizaci, která byla sovětskou obdobou Československého svazu mládeže (ČSM) a později Socialistického svazu mládeže (SSM). Už v mladém věku vystoupal velmi vysoko. O tom, jak to v roce 1964 bylo, vypověděl až čtvrtstoletí poté, na konci osmdesátých let za vlády Michaila Gorbačova, kdy jako jeden z mála aktérů spiknutí ještě žil. „Po nějakém jednání si mě Brežněv zavolal, nikdo tam nebyl a nikdo neposlouchal. Rovnou se mě zeptal, co bych řekl na sesazení Chruščova. Odpověděl jsem: „Příznivě.“ „Takže nás KGB podpoří?“ „Jednoznačně.“

Semičastnyj po příletu Chruščova do Moskvy 13. října 1964 vyměnil u jeho rezidence i v Kremlu ochranku. Nahradil ji lidmi, kteří měli příkaz prvního tajemníka izolovat, kdyby se o něco pokusil. Zároveň Semičastnyj Brežněva varoval, aby se s pučem neotálelo, protože čím déle trvají přípravy, tím větší je pravděpodobnost, že spiknutí bude odhaleno. „Budeme-li dlouho váhat, dostanu od Chruščova příkaz vás všechny zatknout. A budu-li mít takový příkaz, pak vás budu muset zatknout,“ řekl Brežněvovi bez obalu.

Důležitou úlohu sehrál i další z mladších tajemníků ÚV KSSS, Alexandr Šelepin. Vedl KGB před Semičastným a stejně jako on udělal rychlou kariéru v Komsomolu. Na stranu spiklenců získal řadu lidí v aparátu strany, zatímco Brežněv a Podgornyj zpracovávali hlavně první tajemníky svazových republik. Většina zúčastněných se shoduje v tom, že Brežněva lze označit za hlavu celé akce, ale nebyl jí zcela dobrovolně a do poslední chvíle se bál. „Byl nervózní, potil se, neustále přecházel z místa na místo a nechtěl brát telefon,“ vypověděl později Semičastnyj. V jednu chvíli podle něj Brežněv prohodil: „Nikita nás všechny zabije!“

První moskevský tajemník strany Jegoryčev vyprávěl o scéně, jejímž svědkem byl pouze on. Mezi čtyřma očima se Brežněv skoro rozbřečel

a začal panikařit. Že prý Nikita všechno ví a špatně to skončí. „Pokoušel jsem se ho uklidnit, že už je jiná doba, ne stalinská,“ řekl Jegoryčev. Ale Brežněv prý jen neustále opakoval: „Ty ho neznáš, ty ho neznáš!“ Nakonec Jegoryčev doprovodil Brežněva do koupelny, kde si hlavní strůjce převratu umyl tvář a trochu se uklidnil. Jegoryčev byl tři roky poté z postu prvního moskevského tajemníka odvolán. Přičítal to tomu, že Brežněv si nepřál mít „nahore“ člověka, který ho kdysi viděl v takovém stavu.

Ve světě, a to dokonce i tam, kde vládli komunisté, o Brežněvovi nebylo až tak moc informací. Málokdo počítal s tím, že by se někdy stal skutečným vládcem. Ani tehdejší československé vedení. „Vtip byl v tom, že vybrali Brežněva. U nás ho v té době nikdo neznal. Já byl ještě ministrem vnitra, každý z nás pátral, kdo to je, co to je, kde ho vzali. Věděli jsme, že tady byl na nějakém sjezdu a vedl delegaci, kdysi. Věděli jsme, že to je člověk, který neoplývá nějakým darem rozebírat problémy bez papíru. Při jednání jen četl, co měl napsáno. Poradce mu něco podstrčil a četl to. Měli jsme například informace o tom, jak jedná. Zazvoní, zavolá si jednoho z poradců, aby mu přinesl cigaretu, zapálil, strčil to do násadky a podal mu to a odešel. V Rusku to je znak carského vznešeného nadutého chování. Mně se tento jeho charakteristický jev pak objevoval pořád,“ vzpomíná Lubomír Štrougal.

U nás i ve světě je zakořeněn mýtus, že Brežněv se dostal do čela víceméně náhodou. Protože byl kompromisem, který žádné frakci nebo zájmové skupině nevadil. Protože nikdo nepočítal, že tam bude dlouho a nikdo nechtěl, aby stranu vedl znovu člověk, který si vytvoří vlastní kult a propadne představě, že všemu rozumí nejlépe. Takový obraz ale příliš neodpovídá skutečnosti z října 1964. Fakta spíše hovoří pro to, že Brežněv byl zřejmě hlavní osobností převratu a z tehdejšího sovětského vedení nakonec jediný, kdo připadal v úvahu na nejvyšší funkci.

Alespoň to tak vypadá při pohledu na ostatní muže, kteří si mohli dělat nádeji na nástupnictví po Chruščovovi. Michail Suslov byl stranickým šéfem přes ideologii a také vrchním cenzorem v celém SSSR. Sám sebe pasoval do role strážce leninského odkazu. Znal nazpaměť možná stovky citátů z Leninových knih a článků. Ve své pracovním měl neustále na stole zápisník s citacemi z Lenina a příležitostně si je vyhledával, aby je použil jako argumenty při nějaké debatě. Tato role mu seděla a na nejvyšší funkci ve straně neaspiroval.

Nikolaj Podgornyj byl tajemníkem ústředního výboru poměrně krátkou dobu, předtím byl šéfem strany na Ukrajině. Teoreticky patřil k úzkému okruhu lidí, kteří se mohli ucházet o trůn, ale Podgornyj sám i v soukromých rozhovorech podporoval Brežněva s tím, že má víc zkušeností. Místopředseda vlády Alexej Kosygin strávil většinu politické kariéry ve vládě a v ministerských křeslech. Nepracoval ve stranickém aparátu ani v některé ze svazových republik, takže ani on nepřicházel v úvahu. Šéf KGB Vladimir Semičastnyj a jeho předchůdce Alexandr Šelepin byli ještě relativně dost mladí, oba čerství čtyřicátníci. Navíc přecházet z bezpečnostních struktur do čela strany tehdy nebylo zvykem, a někteří starší členové politbyra včetně Brežněva cítili v Šelepinovi příliš ambiciózního a nebezpečného rivala.

První tajemník leningradského výboru Frol Kozlov byl dlouho chráněncem Chruščova. Část vedení mu zablýžela, že během kubánské krize v roce 1962 Chruščova ponoukal, aby zasadil Američanům tvrdý úder a pod vlivem alkoholu křičel „držíme pistoli u spánku Američanů“. A také měl už tehdy problémy s nemocným srdcem. Anastas Mikojan byl nepřijatelný, protože do poslední chvíle Chruščova hájil. Další členové politbyra, jako Dmitrij Poljanskij nebo Gennadij Voronov, vůbec neměli ambice drát se na první místo. V tomto světle je tedy volba Brežněva celkem jasnou záležitostí, zvláště když se dotčený svému zvolení nebránil. A tak na plénu ÚV (tedy společném zasedání sekretariátu a politbyra) proběhla volba jednomyslně.

Známý český novinář a bývalý zpravodaj Československého rozhlasu Jan Petránek zažil říjnový převrat roku 1964 přímo v Moskvě. Podle jeho informací Brežněv neustále váhal. Svědčil o tom fakt, že na začátku druhého říjnového týdne odletěl na návštěvu Německé demokratické republiky a neustále tam svůj pobyt protahoval, například se tam zúčastnil honu. Podle Petránka sehrál velmi důležitou roli Suslov. „Byl jsem tehdy spolu s několika dalšími novináři na moskevském letišti Vnukovo, když přilétal Brežněv z východního Berlína. Byla už tma, velká zima, začínalo sněžit. Viděl jsem, jak mu u schůdek pod letadlem dal Suslov ruce na ramena a nešli do auta ani nějakého salónku, ale asi dvacet minut stáli oba v tom mrazu na letištní ploše. Měli prostě strach z toho, že by je někdo mohl odposlechnout a něco na poslední chvíli pokazit,“ vzpomíná Jan Petránek.

Brežněv se udržel u moci v Kremlu a v sídle sekretariátu ÚV KSSS na Starém náměstí v Moskvě celých osmnáct let. S jeho jménem je spojeno například ukončení veřejné kritiky Stalina, hospodářská stagnace v sedmdesátých letech, masivní a zároveň neefektivní investice do zemědělství. Politika uvolňování napětí se Spojenými státy a poté naopak éra vyostřené konfrontace a enormního nárůstu výdajů na zbrojení. Tvrdé potlačování disidentů a opozice, včetně zavírání kritiků režimu do psychiatrických léčeben nebo násilného zbavování lidí sovětského občanství a jejich vyhošťování do zahraničí. Pěstování kultu Velké vlastenecké války, rituální vojenské a prvomájové přehlídky na Rudém náměstí, mnohahodinové projevy na stranických sjezdech. Setrvávání příslušníků stranické nomenklatury a státní byrokracie na svých místech po mnoho let. A v neposlední řadě nepřeborné množství vtipů, které tehdy na téma Brežněv a jeho vládu po Sovětském svazu kolovaly.

Pro Čechy a Slováky je jméno bývalého generálního tajemníka samozřejmě navždy spojeno s invazí armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Ta mu zajistila trvalé členství ve skupině Čechy nejméně oblíbených zahraničních státníků. Politiků, kteří v dějinách rozhodli o vpádu cizích armád do českých zemí, zas tak mnoho nebylo. Horšího hodnocení než Brežněvovi se v tomto ohledu v českých zemích dostává jen Adolfu Hitlerovi, možná také pobělohorskému císaři Ferdinandu II. Já sám pocházím z generace, která vyrůstala v období normalizace po roce 1968 a pro kterou Brežněv znamenal důvěrně známou tvář z televize, novin a plakátů a v neposlední řadě z mnoha vtipů. V paměti nepochybně mnohým mým vrstevníkům utkvěly Brežněvovy polibky se státníky spřátelených zemí na letištích, nebo jeho pohřeb, kdy rádio a televize přestaly normálně vysílat a odevšad se linuly jen smuteční písně a smuteční zpravodajství.

V samotném Sovětském svazu se na Brežněvovu éru snesla kritika v letech Gorbačovovy perestrojky, kdy byl označován za jednoho z hlavních viníků hospodářského a vůbec celkového úpadku SSSR. Jeho dobu nazvali stagnace (rusky zastoj). Pak však přišel rozpad impéria a první těžké roky samostatnosti nástupnických republik, které přinesly chaos, nejistotu, strmý hospodářský propad, a mnoho lidí připravily o veškeré, byť třeba nevelké úspory. Někteří pamětníci v Rusku i jinde tak zpětně vzpomínají na brežněvovské období možná s úsměvem, ale také s jistou nostalgií.

Při svých cestách po bývalém Sovětském svazu jsem podobná hodnocení zažil několikrát. V ázerbájdžánském Baku, díky ropnému boomeru plném luxusních restaurací, pětihvězdičkových hotelů a obchodů se značkovým zbožím, si mně důchodce v parku stěžoval na nerovnost v této kavkazské republice. Z důchodu prý má sotva na živobytí, zatímco přepychu za příjmy z těžby ropy si užívá jen pár vyvolených. „Za Brežněva to bylo jiné. Měli jsme práci a důchodci dostávali slušnou penzi. Ne jako dnes my,“ povídal trpce. Mimochodem, současným ázerbájdžánským prezidentem je Ilham Alijev, syn někdejšího Brežněvova oblíbence a tehdejšího prvního tajemníka strany v Baku Hejdara Alijeva. V Kaliningradu jsem potkal v prodejně lístků u vchodu do opravené luteránské katedrály, kde je pohřben Immanuel Kant, ženu vzpomínající, jak kdysi jezdila do Karlových Varů. „To bylo za Brežněva, to jsme mohli jezdit. Dnes bych si to už dovolit nemohla,“ povídá. V Sokolovu, nedaleko hrobu Otakara Jaroše a dalších vojáků 1. čs. samostatného polního praporu padlých v bojích o tuto vesnici v březnu 1943, zase starší dáma před kostelem vzpomínala na časy kolektivního zemědělství za Brežněva. „Neměli jsme tehdy toho moc, ale pracovali jsme a družstva fungovala. Dnes každý z vesnic odchází, protože tady není co dělat a z čeho žít.“

Ankety a průzkumy o tom, kterého politika ze své minulosti si národ váží, je třeba brát vždy trochu s rezervou. Ale nebudu daleko od pravdy, když napíšu, že Brežněv se v Rusku těší větší popularitě než Gorbačov nebo Boris Jelcin, jeho nástupci. Ani v ostatních bývalých republikách SSSR by zřejmě ve srovnání s jinými vládci nedopadl špatně. V mnohaletém odstupu se roky 1964 až 1985 do nástupu Gorbačova jeví mnoha lidem jako období stability bez velkých otřesů a drsné chudoby, ve které jde člověku o samotné přežití. A to jak ve srovnání s dobou po rozpadu Sovětského svazu, tak i s Brežněvovými předchůdci – Chruščovem nebo Stalinem.

Ruský publicista Andrej Burovskij je autorem knihy s výmluvným názvem *Ať žije stagnace!* (Da zdravstvujet zastoj!) Je plná nepřesností a zkreslení, brežněvovské vedení nekriticky obhajuje, ale Burovskij zároveň tvrdí to, co by asi řada sovětských pamětníků podepsala: „V době vlády Leonida Iljiče Brežněva se poprvé v naší historii podařilo dosyta nakrmit, obléci, léčit a dát vzdělání ne pouze hrstce vyvolených, ale všem. V této době jsme

výrazně postoupili při dobývání vesmíru, ve vědě a technice, Spojeným stá-
tům jsme dělali problémy po celém světě. A to máme nazývat stagnací?“

Brežněv, Andropov, Kosygin, Suslov, Gromyko, Grečko a další mocní této doby hráli nepochybně význačnou roli i v moderních dějinách Česko-
slovenska a Evropy. Je proto s podivem, že historikové i autoři literatury
faktu jim věnují jen málo pozornosti. V češtině žádná biografie těchto po-
litiků dosud nevyšla, velmi skoupá je i nabídka ve francouzštině či anglič-
tině. A div se světě, dokonce i v ruštině. Když dnes přijdete do velkých
knihkupectví v Moskvě, Petrohradě či dalších městech, v sekci historie na-
jdete haldy knih o Stalinovi, slušnou nabídku o Putinovi, Jelcinovi, Gorba-
čovovi i Leninovi. Obvykle objevíte něco i o Chruščovovi. Ale musíte mít
štěstí, abyste našli práci o Brežněvovi a lidem kolem něj.

Tato kniha se snaží zachytit nejdůležitější a nejzajímavější okamžiky
Brežněvovy epochy, do které započítávám i jeho dva nástupce, Andropova
a Černěnka. Epochy, k jejímž hlavním událostem patří i Pražské jaro a jeho
„poprava“, řízená a provedená z Moskvy.

II. Život kolem hutí

Mezi masivními budovami, postavenými v době stalinské poválečné rekonstrukce na přelomu čtyřicátých a padesátých let, stojí v Minsku na břehu řeky Svislač malý domek, který jako by tam vůbec nepatřil. Přízemní, dřevěný, natřený na zeleno, s oplocenou zahrádkou a malou vstupní brankou. Je to jedna z mála památek, která se ve druhou světovou válkou zdevastovaná běloruské metropoli zachovala. Uvnitř je malé muzeum, plné fotografií revolucionářů s plnovousy a brýlemi, nábytek z konce 19. století, samovar, nádobí, krb. Moc lidí tam dnes už nechodí, spíš jen školní výpravy a občas nějaký cizinec, pro kterého je to zajímavá kuriozita. V tomto maličkém dřevěném baráčku, který stál kdysi o několik desítek metrů dál od řeky a později ho museli přemístit kvůli nové zástavbě, se zrodila v roce 1898 první marxistická strana na území Ruské říše. Sešlo se tady 13. března několik delegátů Ruské sociálně-demokratické dělnické strany na jejím prvním sjezdu. Tady začala cesta levicových vizionářů k novému uspořádání poměrů v Rusku a v jeho okolí. Leninova bolševická organizace jako taková vznikla o pět let později.

V jedné místnosti tohoto minimuzea se nacházejí fotografie takzvaných významných osobností, které památné prostory navštívily. Je to bizarní směsice, neboť tam visí například Fidel Castro, jakýsi odborářský boss odněkud z Afriky, delegace z Mongolska nebo bývalý československý prezident Antonín Novotný, který sem zavítal a nechal se tu s rozesmátou tváří vyfotografovat někdy v polovině šedesátých let. Dobové zápisy, časopisy, letáky a různá revoluční provolání ve druhém, zajímavějším pokoji, tady navozují vzrušenou atmosféru carského Ruska z konce devatenáctého a začátku dvacátého století. Atmosféru touhy po změně poměrů ve stojatých vodách monarchie. Atmosféru velkých očekávání, spojených s myšlenkami na vzpouru proti stávajícímu řádu, nepřijatelnému pro řadu tehdejších Rusů i dalších národů impéria. I atmosféru strachu z Ochranky. Carovy politické policie, která slídila po všem, co zaváňelo revolucí proti Bohem vyvolenému vládcí Mikuláši II.

Sílicí odpor ale nedokázal potlačit ani široký represivní aparát. Zaostalost a bída, kterou na venkově začátkem 20. století znásobilo období neúrody, vedly k protestům, stávkám a atentátům. Prestiž cara Mikuláše II., muže s průměrnou inteligencí a postrádajícího politický instinkt k tomu, aby dokázal vládnout takové zemi, jakou bylo Rusko, stále více upadala. V roce 1902 revolucionář Lenin vydává svůj spis Co dělat?, kde se objevuje – zatím jen na papíře – strana, stojící v čele revoluce a posléze vládnoucí jako předvoj dělnické třídy. O tři roky později se Mikulášův trůn zachvěl poprvé. Průvod nespokojených Petrohradanů k Zimnímu paláci 9. ledna 1905 zastavila policie střelbou. Zabila 130 lidí. Po incidentu, známém jako krvavá neděle, to ve velkých ruských městech vřelo. Lidé nejrůznějších vrstev žádali změny, všude se to hemžilo stávkami, peticemi. Některé národy žijící v Rusku volaly po svobodě, hlavně Poláci. Car všechny hrozby ještě odvrátil Říjnovým manifestem, kterým povolil existenci dумы, parlamentního shromáždění. Válka s Japonskem na Dálném východě skončila pro jeho armádu jednoznačnou porážkou. Rusové mohli mluvit o štěstí, že podmínky mírové smlouvy uzavřené v září 1905 v americkém Portsmouthu pro ně byly poměrně milosrdné. Ke koloritu této převratné doby patřil také kult Grigorije Rasputina. Samozvaného sibiřského kazatele, který si získal náklonnost carevy rodiny, zejména carevny Alexandry. Protože dokázal podivuhodnými schopnostmi tlumit a zastavovat krvácení Mikulášova syna a následníka trůnu Alexeje, od narození hemofilika. Opilec Rasputin, opředený mnoha legendami a mýty, získal u dvora velký vliv, což Mikulášovi kritici vydávali za další důkaz neschopnosti panovníka racionálně posuzovat situaci v zemi. Rok 1906 byl přelomový. V dubnu se poprvé sešel parlament a v červenci car v jedné ze svých lepších chviliek jmenoval premiérem Pjotra Stolypina. Ten vyhlásil výjimečný stav na většině území Ruska a politické násilí tvrdě trestal popravami nebo dlouholetým vězením. Nastartoval však zároveň hospodářský vzestup, prosadil zemědělské reformy a také nový vzdělávací systém, který v Rusku poprvé zavedl třístupňové školství (základní, střední a vysoké školy). Byl to také čas, kdy do Ruska přece jen nakoukla industriální revoluce. Stavěla se železnice, přibývalo oceláren, hutí, textílek, zbrojovek. V Baku u Kaspického moře už se pracovalo na plně obrátky na ropných vrtech, na čemž se tehdy podílel i slavný Alfred Nobel.

Regionem, plným kouřících komínů, šachet a zpocených dělníků, byla východní Ukrajina. V donbaské uhelné pánvi se rozjela těžba uhlí, o což se už v šedesátých letech devatenáctého století postaral britský magnát John Hughes. Počátky dnešního Doněcku jsou spojeny s ním, takže se dlouho jmenoval Juzovka. Jedna z největších hutí na Ukrajině existovala několik stovek kilometrů na západ od Doněcka. Byl to Petrovského závod ve třicetitisícovém městečku Kamenskoje v Jekatěrinoslavské gubernii.

A na konci tohoto na události bohatého roku 1906 se právě v Kamenském narodil jednomu ze zaměstnanců Petrovského závodu – Iljovi Brežněvovi – syn Leonid. Stalo se to 6. prosince. Bolševici později, po revoluci, změnili kalendář, takže všechna data se posunula o třináct dní. Brežněv tak slavil své narozeniny vždy 19. prosince.

Kamenskoje ani Jekatěrinoslav na mapě Ukrajiny dávno nejsou. Vedle mnoha jiných měst se staly za Stalina obětí přejmenovací mánie, která měla vygumovat veškerou minulost, spojenou s předkomunistickou epochou. Jekatěrinoslav tak je od roku 1936 Dněpropetrovskem, podle místního bolševického vůdce z občanské války Vladimira Petrova. Kamenskoje je od téhož roku Dněprodzeržinskem, v upomínku na Felixe Dzeržinského, zakladatele Čeky. Plným názvem Všeruské mimořádné komise pro boj s kontrarevolucí a sabotážemi. Prvního represivního aparátu v bolševickém Rusku a později v Sovětském svazu, který měl od prosince 1917 za úkol všemi dostupnými metodami likvidovat odpor proti novému režimu. To vše dle instrukcí Lenina, který vždy tvrdil, že bez teroru a násilí revoluce natrvalo zvítězit nemůže.

Dnes mají v tomto městě sochu jak Dzeržinskij, tak Brežněv. Busta s nápisem „Leonid Iljič Brežněv, rodák z Dněprodzeržinska, generální tajemník ÚV KSSS a hrdina pracujících celého světa“ stojí na hlavní Leninově třídě. Ta se táhne celým městem a končí u obrovské hutě, ve které kdysi Brežněvův otec i sám Brežněv pracovali. Stále existuje a patří k nejúspěšnějším podnikům na Ukrajině. Ani velká krize v roce 2008, která zavedla řadu ukrajinských oceláren a železáren na pokraj krachu, protože se potýkaly s poklesem poptávky, se jí příliš nedotkla.

Brežněv je jediným slavným rodákem tohoto města, a tak si ho tu stále považují. Když jsem Dněprodzeržinsk navštívil, pod bustou byly dvě řady

čerstvých květin a skupina svatebčanů si přišla před dílo pořídit sváteční fotografii. Dněprodzeržinsk je velmi šedivé a zanedbané město i na ukrajinské poměry. Mezi nekonečnými bloky klasických sovětských paneláků se pomalu po kolejích šinou stařícké a dávno přesluhující tramvaje ze smíchovské Tatrovky. Huť se tyčí uprostřed města jako nějaký přerostlý organismus z jiné planety a v tom se zřejmě od začátku dvacátého století mnoho nezměnilo. Život města se točí kolem ní. V roce 1906, kdy se tu Brežněv narodil, bylo živobyťí většiny obyvatel Kamenského spojené s touto továrnou. I jeho rodina bydlela v bytě, který patřil Petrovského závodu.

O životě malého a mladého Brežněva toho mnoho nevíme. Tedy ne mnoho, co můžeme považovat za ověřené z jiných zdrojů, než jsou vzpomínky samotného generálního tajemníka. Dochovaných svědectví je málo i z toho důvodu, že v dobách Sovětského svazu a Brežněvovy „největší slávy“ nebylo radno svěřovat se někomu se svědectvími a vzpomínkami, které by nejvyššímu představiteli strany a státu třeba nebyly milé. Jeho rodina ale nepatřila mezi vrstvy, které třely na Rusi nebo Ukrajině tu nejhorší bídu. Otec Ilja pocházel z malé vsíky Brežněvo. Vesnice, která se nachází nedaleko Kurska, velmi blízko dnešní rusko-ukrajinské hranice, ovšem na ruské straně. Jeho žena a Brežněvova matka Natálie nikdy nepracovala, stejně tak jako později i Brežněvova manželka Viktoria. Do Kamenského se Ilja Brežněv jako mnoho jiných mladých mužů té doby přistěhoval za prací. Rodina byla pětičlenná. Po nejstarším Leonidovi se narodila v roce 1912 Věra a rok poté ještě druhý syn Jakov. Rodiče věřili v Boha a náleželi k ruské pravoslavné církvi. Brežněv sám uvedl, že se doma obvykle modlili před jídlem.

V devíti letech nastoupil Brežněv do klasického gymnázia, Tvrdil, že dostat se tam bylo velmi těžké a při přijímacích zkouškách brali jednoho chlapce z patnácti. Jako o mnoha jiných událostech z Brežněvových mladých let zde ale narážíme na to, že o tom neexistují jiná svědectví, než jeho samotného. Faktem je, že se na školu dostal a studoval tam. Doba ale klidnému studiu nepřála. O rok dříve, v létě 1914, vstoupilo Rusko do první světové války na straně Velké Británie, Francie a Srbska proti Německu a Rakousko-Uhersku. Do armády narukovaly miliony mužů, kteří pak chyběli zejména na vesnicích. Zbrojní průmysl a veškerá výroba pro válečné potřeby se staly prioritou. Vázlo zásobování měst obilím, jídla bylo málo

a fronty na něj dlouhé. Do armády narukovalo kolem patnácti milionů rolníků. Brzy utrpěla na frontě těžké ztráty, měla nejvíce dezertérů a bojová morálka byla minimálně od konce roku 1915 velmi špatná.

Mikuláš II. častěji pobýval ve svém hlavním stanu v Mogilevu (městě v současném východním Bělorusku). Začátek roku 1917 byl i začátkem jeho konce. Dne 22. února se vzbouřila a zahájila stávkou Putilovovská zbrojovka, pak se přidaly další podniky v Petrohradě. Zanedlouho stávkoval téměř celý Petrohrad a další města. Lidé zapalovali policejní služebny, život byl ochromen, nefungovala například doprava ve městech. Vojáci a policisté, posláni revoltu potlačit a rozstřílet, rozkazy odmítli. Pod tlakem ze všech stran car abdikoval 2. března ve vlaku, kterým se přepravoval z Mogileva do Petrohradu. Dynastie Romanovců po třech stoletích přestala vládnout. Brežněv po letech vzpomínal, že v Kamenském přivítali lidé tuto novinu s nadšením. Objímali se na ulicích. Pro město a Ukrajinu vůbec ale začalo období zmatků.

Po carově abdikaci v březnu 1917 vyhlásila Prozatímní vláda cíle, které se ale bohužel pro Rusy ani ostatní národy země vlastně dodnes neuskutečnily. Patřily mezi ně svoboda slova, spolčování a shromažďování, právo na stávkou, vypsání svobodných voleb, odstranění náboženských, národnostních a sociálních diskriminací. Dne 16. dubna přijel vlakem do Petrohradu Lenin, který od počátku ostře vystupoval proti Prozatímní vládě a se skrytou podporou Německa prosazoval ukončení ruské účasti ve válce. Bolševici 7. listopadu 1917 provedli v Petrohradě převrat a později rozehnali nový parlament po volbách, ve kterých dostali jen pětadvacet procent hlasů. Zákonodárce rozehnali v souladu s Leninovým známým heslem, že „parlament je žvanírna.“

Rozhořela se občanská válka bílých proti rudým, další národy zanikající říše chtěly využít příležitosti a vytvořit své vlastní státy. Mezi nimi také Ukrajinci, ovšem v mocenském vakuu různé republiky zanikaly stejně rychle, jako vznikaly. Ukrajínští vlastenci vyhlásili v Kyjevě Ústřední radu, která v prohlášení deklarovala nárok Ukrajinců na „správu své půdy a svých životů.“ Ačkoliv nešlo formálně o vyhlášení nezávislosti, prezidentem byl zvolen historik Michalo Hruševskij, autor monumentálních několikasvazkových dějin Ukrajiny. Když se v Moskvě dostali k moci bolševici, neprodleně

se rozhodli ovládnout celou Ukrajinu. Zaútočili na Kyjev, ukrajinský kabinet se dal na útěk vlaky směrem na severozápad. Chaos pokračoval i potom. Od března 1918 Kyjev kontrolovali Němci, pod jejichž dohledem vznikla další slabá ukrajinská vláda, ale ke konci roku, kdy skončila první světová válka, se odtud německé jednotky stáhly. V říjnu 1918 vznikla ve Lvově Ukrajinská národní republika, o což se zasloužili hlavně ukrajinští vojáci z rakousko-uherské armády. Během následujícího roku ale tento pokus udušilo Polsko. V Charkově na severovýchodě komunisté vyhlásili Ukrajinskou sovětskou republiku. Na východě a jihovýchodě měli bolševici a myšlenka společného státu s Rusy větší podporu než v Kyjevě a dále na západ. To byl také důvod toho, proč ještě Lenin učinil hlavním městem Sovětské Ukrajiny právě Charkov a nikoliv Kyjev. Ovládnutí Ukrajiny rudými se pokoušela zabránit na jaře 1919 a znovu o rok později svými ofenzivami polská armáda pod vedením generála Josefa Pilsudského. Poláci nakonec anektovali západní část Ukrajiny.

Některé části Ukrajiny v těch letech přechodně ovládala rudá či bílá vojska, někde moc prostě převzaly místní ozbrojené skupiny a vytvořily si svá malá „království.“ Jekatěrinoslavskou gubernii, kde žil Brežněv, několik měsíců ovládala takzvaná černá armáda. Vojáci loajální místnímu vojevůdci Nestoru Machnovi. Tento Ukrajinec v sobě spojoval étos anarchisty a ukrajinského kozáka, propustil všechny trestance z věznic, jeho muži zabavovali potraviny z obchodů a pak je rozdávali. Machno původně sympatizoval s bolševiky, ale když viděl, jakým způsobem vládnou, rozešel se s nimi. Nakonec byl i on mezi těmi, kteří podlehli jejich přesile. Nakonec žil v exilu v Paříži, kde i zemřel. Válka bílých proti rudým si vyžádala na Ukrajině stejně jako v Rusku velké oběti, všechny armády se předháněly v krutostech. Na mnoha místech Ukrajiny vypukl hladomor, kterému celkem v letech 1917 až 1921 podlehly skoro dva miliony Ukrajinců.

Mírová konference ve Versailles roku 1919 dopadla pro ukrajinské hnutí za nezávislost katastrofou. Samostatný ukrajinský stát prosazovala z velmocí jen Velká Británie, zatímco Francie a Spojené státy americké byly proti. Západní oblasti Ukrajiny se rozdělily mezi Polsko (Halič a západní Volyň), Československo (Zakarpatí neboli Podkarpatská Rus) a Rumunsko (Bukovina). Střední a východní Ukrajinu nakonec během roku 1920 přece jen

ovládli bolševici, takže její osudy zůstaly i nadále svázané s Moskvou a mělo to tak zůstat dalších sedmdesát let. Na území Svazu sovětských socialistických republik, oficiálně pod tímto názvem vyhlášeného 30. prosince 1922, se tedy ocitla i Brežněvova rodina.

Kolem Brežněvovy národnosti a jeho národního cítění se vedly diskuse. Zda je Rus či Ukrajinec, zda se cítí být tím či oním. Narodil se na Ukrajině a je třeba říci, že jako mladý ukrajinsky uměl. Už ze třicátých let se zachovaly formuláře, které vyplnil ukrajinsky. Nicméně oba rodiče i jejich předci pocházeli z Ruska a doma se hovořilo rusky. Stalin ve třicátých letech zahájil velké tažení proti takzvanému ukrajinskému nacionalismu. Desetitisíce intelektuálů, stranických funkcionářů a dalších lidí to stálo život nebo mnoho let v gulazích. Bylo proto i bezpečnější hlásit se spíše k ruskému původu.

Východní Ukrajina byla od konce devatenáctého století společenstvím lidí mnoha národností, protože z celé Ruské říše tam lidé přicházeli do dolů, hutí a oceláren za prací a nadějí na lepší život. V Kamenském žilo například kromě Rusů, Ukrajinců a Židů také dost Poláků. Dokonce je tam polský katolický kostel, což je na východní Ukrajině rarita. Někteří lidé – zvláště přistěhovalci z druhé generace – se považovali současně za Rusy i Ukrajince nebo tento problém vlastně neřešili.

Podobně se k tomu stavěl i Brežněv, protože oficiální publikace, vydávané za jeho života, jeho etnický původ nijak nezdůrazňovaly. Ostatně u jeho předchůdce v čele SSSR Nikity Chruščova to bylo podobné. Narodil se v Rusku, ale velkou část života i stranické kariéry prožil rovněž na východní Ukrajině a také se prezentoval jako jakýsi Ruso-Ukrajinec.

III. Kolektivizace a čistky

Brežněv byl samozřejmě příliš mladý na to, aby se jakkoliv zapojil do revolučních událostí roku 1917 nebo do občanské války. Bolševici se snažili zemi ovládnout pomocí teroru a násilí, jinak to ostatně ani nebylo možné. „Diktatura je moc, opírající se přímo o násilí, nevázaná žádnými zákony,“ prohlásil Lenin na začátku roku 1918. Rudí se snažili získat si na svoji stranu venkov zrušením soukromého vlastnictví statkářské půdy, rušili také dluhy a pohledávky, znárodňovali banky a továrny. Pod velením Lva Trockého vznikla Rudá armáda, která ve válce proti bílým moc definitivně vybojovala.

Stín války dolehl i na Kamenskoje a jeho huť. Nebyly suroviny ani zakázky, a tak přišlo to, co přijít muselo. Obrovský podnik, živící pomalu celé město, utichl. Pece vyhasly a všichni, kdo tam měli práci, o ni přišli. Mezi nimi Ilja Brežněv. Podle odhadů poklesla produkce průmyslových podniků v Rusku mezi lety 1913 až 1920 o více než dvě třetiny. Osud, jaký potkal Kamenskoje, sdílelo mnoho dalších měst. Rodina se tak rozhodla vrátit tam, odkud původně pocházela. Do Kurska. V roce 1923 tam Brežněv začal studovat na střední zemědělské škole a vstoupil do Komsomolu, mládežnické bolševické organizace. S kamarády a studenty si všelijak přivydělával, například vykládáním železničních vagónů.

Tady vznikla slavná věta, kterou pronesl mnoho let poté – už jako generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu – a která charakterizovala jeho pohled na sovětský systém a ostatně i sám tento systém. Když v diskusi kdosi prohlásil, že lidé si stěžují na malé příjmy, odvětil: „Nechápete, jak to chodí. Neznáte život. Nikdo nežije jenom z příjmů. Jak jsme to dělávali my, když jsem studoval a vykládali jsme vagóny? Tři krabice nebo pytle jim, na svoje místo, jeden sobě. Tak to prostě chodí, u nás nikdo nežije jen ze svého platu.“ Byla to ruská varianta českého hesla „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu,“ ovšem zde bylo pikantní, že existenci takových praktik sám nejvyšší vůdce považoval za normální, ne-li je dokonce schvaloval!

Brežněv ve dvacátých letech v Kursku skládal básně, některé mu otiskli v různých místních stranických a mládežnických tiskovinách. Podle svých

slov také maloval, ale na rozdíl od básní se žádné jeho výtvarné pokusy nedochovaly. Vzpomínal, jakou událostí bylo, když v roce 1927 přijel do Kursku Vladimir Majakovskij a sál v klubu železničářů byl přeplněný, že se tam ani nedalo dýchat. Tehdy i potom se Brežněv vyznával z obdivu k Sergeji Jeseninovi, což je kuriózní vzhledem k tomu, že v následujícím období za Stalina i Chruščova byl tento lyrik zavrhován. K jeho rehabilitaci a opětovnému vydávání jeho básní došlo právě až za Brežněva na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Za zmínku také stojí, že Jeseninův vnuk Alexandr Jesenin-Volpin pak byl v šedesátých letech za vládnutí Brežněva významným disidentem a odpůrcem sovětského režimu.

Ale teď jsme ještě v letech dvacátých, kdy bolševici sice zvítězili, ale ovládli zemi zuboženou a vyčerpanou po občanské válce. Ta si vyžádala miliony životů. Lidé měli hlad, byli málo oblečení, řádily epidemie skvrnitého tyfu. Vesnice vřely nespokojeností, Kronštadtská vzpoura námořníků inspirovala obyvatele Petrohradu ke stávkám a protestům. Lenin cítil, že nelze v daných podmínkách spoléhat jen na sílu a represe. V roce 1921 tak vznikla Nová ekonomická politika (NEP), ústup od ideologické čistoty strany a státu. NEP, ohlášený na X. sjezdu bolševické strany v březnu 1921, legalizoval, byť v omezené míře, soukromé podnikání a soukromé obchodování. Znamenal tak krok zpátky od toho, co rudí původně prosazovali. Rolníkům stát stanovil vyšší výkupní ceny, přebytky mohli prodat na volném trhu. Postupně se tak zvedalo ode dna zemědělství i průmysl, vrátily se soukromé obchody a restaurace.

Brežněvovy pracovní začátky spadají do této doby. Školu absolvoval v roce 1927 a začal v Kurské oblasti pracovat jako specialista na zemědělskou mechanizaci. V praxi to znamenalo, že se zabýval melioracemi. Potkal tady svou budoucí ženu, Viktorii Denisovovou. Dcera strojvůdce žila v Bělgorodu, měšťě nedaleko Kurska. Tam chodila do zdravotnické školy a s Brežněvem se seznámila na komsomolské taneční zábavě, kde přišel požádat o tanec její kamarádku. Ta ho odmítla, údajně s odůvodněním, že je špatným tanečníkem. Pak požádal Viktorii Denisovovou, a ta souhlasila. To bylo v roce 1928, o dva roky později se vzali. První společné roky strávili mnohem dál na východ, na Urale. Brežněv dostal od strany příkaz uplatnit své znalosti o zemědělství nedaleko Sverdlovska (nyní opět Jekatěrinburgu).

Tam se jim také narodila dcera Galina, o níž ještě bude v následujících kapitolách řeč a která svým životem otci na dobré pověsti rozhodně nepřidala. V roce 1929 Brežněv zaznamenává svůj první závažnější kariérní postup. Získal funkci zástupce předsedy oblastního sovětu (tedy místní vlády) v Biserťské oblasti na Urale. V této funkci se plně zapojil do procesu, který Stalin nazval velkým přelomem a jenž znamenal pro miliony lidí po celém Sovětském svazu velké utrpení. Po smrti Lenina se Stalin postupně snažil nasměrovat politbyro ke zrušení NEP a snil o rychlé industrializaci Sovětského svazu a o kolektivizaci venkova. Nezávislý rolník byl pro Stalina nepřitelem, kterého bylo třeba zničit. Aby se velký skok kupředu pod vedením strany mohl uskutečnit a aby se prosadila idea státu, centralisticky řízeného stranickým vedením bez jakýchkoliv překážek na nižších stupních. Projevila se Stalinova posedlost ovládat seshora naprosto vše a neponechat v zemi žádný prostor ničemu a nikomu, co by takto ovládat nešlo.

Kolektivizace a boj proti takzvaným kulakům – tedy bohatším sedlákům – začaly právě v letech 1928 a 1929. Stalin se rozhodl zlomit odpor rolnictva a vesnice nejhrušším násilím a nezastavil se před ničím. Stanovil kvóty na dodávky obilí, které se nedaly splnit. A kdo je neplnil, byl trestán. Sedlákům a rolníkům brali vše, co se dalo, a to nejen těm bohatším. Byly to roky zabíjení, deportování do táborů nucených prací, zabírání půdy, úrody i dobytka, hladomor. Ozbrojená komanda okrádala lidi o všechny cennosti, brala vše, co se dalo odvézt. Ve vyhnanství v odlehlých oblastech Ruska nebo Kazachstánu skončily rodiny nebo i celé vesnice. Byla to v podstatě válka proti zemědělskému sektoru vlastní země, který měl být podle představ vůdce rozprášen, aby mohl být znovu postaven na nových základech. Stalin snil o rychlé a rozsáhlé industrializaci země a z venkova potřeboval dodávky potravin. V prosinci 1929 oznámil, že kulaky je třeba zlikvidovat jako třídu. V celé zemi v té době existovalo zhruba pětadvacet milionů soukromých rolnických hospodářství. Stalin je chtěl spojit v družstva (kolchozy) a státní statky (sovchozy). Součástí nové strategie bylo vytváření takzvaných strojních traktorových stanic, které měly družstvům a státním statkům dodávat zemědělskou techniku (traktory, kombajny a další stroje).

Brežněv se na Urale kolektivizace v její počáteční fázi aktivně zúčastnil. Jako specialista na zemědělství a zeměměřič měl za úkol půdu, zabavenou

původním majitelům, přerozdělovat mezi nově vzniklá družstva. Ve svých pamětech uvádí, že při své tehdejší práci a rozdělování polí „zohledňoval třídní princip“. Po Brežněvově smrti jeho neteř tvrdila, že v soukromých rozhovorech přiznával, jak strašné bylo brát veškerou obživu lidem, kteří už pořádně ani neměli co jíst. Přiznával, že straničtí funkcionáři a jejich spolupracovníci jednoduše kradli všechno, co mělo nějakou hodnotu, rvali z obětí i šaty. Rolníci přitom často sami zabíjeli veškerá svá zvířata, protože nechtěli, aby je dostaly kolchozy, nebo se maso snažili rychle prodat. Někteří doufali, že vybitím části dobytka se vyhnou zařazení do kategorie příliš bohatých rolníků, a tím i represím. Byly i případy, kdy vesničané zapalovali své domy, aby z nich neměli užitek ti, kteří jim je brali. Zabraný majetek se odevzdával kolchozům nebo přenechával k dispozici místním sovětům. Za svého života však Brežněv žádnou lítost nad tehdejšími zločiny veřejně neprojevil, takže těžko soudit, nakolik jsou slova jeho neteře pravdivá.

Násilná kolektivizace znamenala pro zemědělství a ekonomiku země tragédii. Zatímco ještě v letech 1928 až 1930 byla sklizeň dobrá, v neposlední řadě také díky příznivému počasí, poté následoval strmý pád. Ve městech musely být sníženy příděly potravin na osobu. V jihozápadním Rusku, na Ukrajině a v Kazachstánu zahynulo hlady přes sedm milionů lidí. V některých oblastech vesničané jedli i listy ze stromů nebo kaši, vařenou ze stromové kůry či z kopřiv. Objevily se případy kanibalismu, natolik byla situace zoufalá.

Mezi místa, zasažená nejvíce hladomorem, patřil i Brežněvův rodný kraj. V Dněprodzeržinsku na hlavní Leninově třídě je malý symbolický hrob s pomníkem a nápisem, věnovaným obětem hladu ve třicátých letech. V jedné z nejúrodnějších končin světa s nejkvalitnější půdou vyhladověly miliony lidí jen proto, že si to vůdce přál a našel dost ochotných jedinců, kteří mu to pomohli prosadit. V oblastech, které neplnily státem stanovený plán výkupu obilí, přerušili dodávky potravin a veškerého zboží. Zavírali tam všechny obchody, vesnice odřízli od okolního světa.

S Brežněvovou prací v zemědělství a kolektivizaci zřejmě panovala spokojenost, takže byl oblastním výborem Všesvazové komunistické strany bolševiků – VKS(b) přijat 9. října 1929 za kandidáta strany. Podle stanov musel

od této chvíle dva roky čekat na členství. V únoru 1930 Brežněv znovu postupuje, stává se vedoucím zemědělského odboru sovětu ve Sverdlovské oblasti. Následujícího roku i s manželkou však Ural opouští a vrací se zpět do rodného města Kamenskoje. Důvod? Chtěl dosáhnout vyššího vzdělání. Zajímal se o studium zemědělské mechanizace v Moskvě, ale skončil doma. Na huti, která už v té době nesla název Závod Felixe Dzeržinského, sehnal práci jako zámečnický a zahájil studia na večerní hutnické škole. Oficiálně se nazývala Metalurgický institut Michaila Arseničeva, na počest někdejšího vůdce místních bolševiků. Nešlo vlastně ani tak o školu, jako o večerní kursy pro dělníky, takzvané rafbaky. Jejich absolvování trvalo tři roky. Sovětský režim tehdy vytvořil systém učilišť přímo při velkých závodech, sloužily i ke vzdělávání dospělých a ke snižování negramotnosti. V té době, krátce poté po uplynutí dvouleté kandidátské lhůty, Brežněv obdržel 24. října 1931 stranickou legitimaci.

V institutu se Brežněv nevyhýbal funkcím. Byl tajemníkem stranického výboru na škole a předsedou odborového výboru. V roce 1935 večerní školu úspěšně ukončil a dostal inženýrský diplom. Málokdo věděl, že má tento titul, a dodnes zní takové spojení trochu komicky. Inženýr Brežněv.

Po studiu se vydal ještě dál na východ. V devětadvaceti letech nastoupil vojenskou službu v Rudé armádě. Sloužil až v Zabajkalském vojenském okruhu, u Čity poblíž čínských hranic. Tehdy už byl otcem dvou dětí, protože v roce 1933 se narodil jeho první syn Jurij. Na vojně Brežněva přidělili k tankistům, a tak vznikla fotografie, která se i v sedmdesátých letech často objevovala v novinách, časopisech a na nejrůznějších nástěnkách. Mladý Brežněv, hledící zamyšleně a vážně dopředu, v kožené tankistické kukle, zapnuté pod bradou. Na Dálném východě strávil celkem rok, z armády odešel v říjnu 1936. Jako komunista ji opustil ve funkci politického pracovníka tankové roty 14. mechanizovaného sboru Dálnévýchodního vojenského okruhu.

Vrátil se znovu domů, do Dněprodzeržinsku. Pro něj v ideální čas. Druhá polovina třicátých let byla dobou masových čistek, které paranoidní Stalin prováděl hlavně ve stranickém aparátu, mezi inteligencí, vědci a na vysokých školách. Státisíce lidí opět mizely na popravištích, v gulazích, ve vyhnanství kdesi na Sibíři nebo v Kazachstánu. Orgány lidového komisariátu vnitra podle Stalinových příkazů v letech 1937 až 1939 téměř vyhladily

Ústřední výbor VKS (b) a řadu dalších státních a stranických orgánů na nižších stupních. Na začátku roku 1939 bylo zatčeno 110 ze 139 členů Ústředního výboru, zvoleného na XVII. sjezdu. O život přišel i první tajemník ukrajinských komunistů Stanislav Kossior. Sám dříve posílal lidi do táborů, vězení a na smrt, ale v dubnu 1938 došlo i na něj. NKVD (nástupkyně původní Čeky) jej zatkla, vymlátila z něj příznání a zastřelila ho. Stejně dopadla jeho manželka. Novým prvním tajemníkem republiky jmenoval Stalin Chruščov. V jednom kyjevském parku po Kossiorovi zůstala smutná památka. Podstavec jeho sochy, pomalovaný a s téměř nečitelným nápisem. Samotná socha už tam není.

Na konci třicátých let zahynulo na Ukrajině i mnoho někdejších spolupracovníků Lenina. Dále řada zaměstnanců lidových komisariátů, jak se tehdy říkalo ministerstvům. V Rusku zatýkání postihlo na devadesát procent vedoucích pracovníků oblastních výborů strany, ze 136 tajemníků oblastních výborů v Moskvě a Moskevské oblasti jich ve funkci zůstalo jen sedm. Zbytek pozatýkali nebo popravili. V jiných republikách SSSR se to příliš nelišilo. Celé stranické vedení Ukrajiny postupně zmizelo ve vězení nebo hrobech, v Bělorusku se to týkalo více než poloviny stranických kádrů. Mimořádně tvrdě si Stalin počínal v rodné Gruzii. Dal zastřelit téměř kompletní stranické vedení, včetně starých bolševiků, kteří na Kavkaze stranu kdysi zakládali.

Zatýkání a popravy se nevyhnuly ani Komsomolu a armádě. Během roku 1937 přišlo o život mnoho „rudých“ veteránů občanské války a předních velitelů. Mezi nimi bolševický hrdina občanské války Michail Tučačevskij, který se jako málokdo zasloužil o výsledný vojenský triumf rudých. Tvrdé čistky postihly i námořnictvo a letectvo. Celkem si NKVD přišla v tomto období pro tři z pěti sovětských maršálů, patnáct ze šestnácti velitelů armád, většinu velitelů divizí a brigád, zhruba polovinu velitelů pluků. Není divu, že Hitler si před napadením Sovětského svazu počátkem roku 1941 na poradě v Berlíně liboval, jak sám Stalin elitu vlastní armády zlikvidoval. „Potřebné mozky jim chybějí, nemají dobré velitele,“ prohlásil před německými generály. Zatčení plnili věznice takzvané Hlavní správy táborů (GULAG). Miliony vězňů režim nasadil na nejtěžší práce v nejhorsších podmínkách, takže velký rozvoj průmyslu v SSSR byl do značné míry postaven vlastně na

otrocké práci. Vězni budovali továrny, silnice, zavlažovací kanály, železnice, pracovali v dolech.

Čistky uvolnily prostor pro mladší generaci komunistů, kterým se dařilo vyhnout se Stalinově podezíravosti. V mladém věku se jim otevíraly slibné kariéry, byť nikdo nemohl nikdy tušit, kdy odvedou i jeho, a nadějná budoucnost se v okamžiku promění v zavržení v nejhorším pekle. Ve Stalinově říši druhé poloviny třicátých let nebylo pro nikoho nahoru ani dolů moc daleko. Brežněv se v jedenatřiceti letech dostal na seznam nadějných kádrů, které měly vyvražděnou a uvězněnou generaci nahradit. Začínal tedy stoupat díky Stalinovi a nikdy mu to nezapomněl. Jestliže se historici dohadují o tom, proč po svém nástupu do čela strany Brežněv nepokračoval v Chruščovově kritice Stalina a „kultu osobnosti,“ důvod je možné hledat i zde. Bez Stalina a jeho brutálních čistek by Brežněv nikdy nezačal stoupat po mocenském žebříčku tak brzy a dost možná by ani nevystoupal nikdy. Ostatně nebylo to naposledy, kdy měl Brežněv důvod být Stalinovi vděčný.

Rok 1937 – rok velkých represí – je rokem začátku Brežněvovy velké kariéry. V květnu se stává zástupcem předsedy dněprodzeržinského městského sovětu pro otázky stavebnictví a hospodářství. Na tomto místě vydržel rok. Pak šel výše. Do většího Dněpropetrovsku. Jmenovali jej vedoucím oddělení vnitřního obchodu v dněpropetrovském oblastním výboru (Dněpropetrovská oblast byla v té době třetí největší na Ukrajině po Kyjevské a Charkovské). V následujícím roce znovu měnil funkci. Tentokrát usedl 7. února 1939 do křesla tajemníka oblastního výboru strany pro propagandu.

To byla kuriózní volba, protože Brežněv nikdy předtím ani potom nečetl žádnou marxisticko-leninskou literaturu a v pokročilém věku se dokonce žertem chlubil tím, že ho to nikdy nebavilo. Jeho poradce pro zahraniční politiku Alexej Alexandrov-Agentov vypověděl, že Brežněv velmi pravděpodobně nikdy pořádně nečetl žádné dílo Marxe, Lenina ani dalších komunistických klasiků. Jediné, co četl opravdu s chutí, byl satirický časopis Krokodil (sovětská obdoba československého Dikobrazu) a sportovní stránky novin, kde byly výsledky fotbalu a hokeje. Toto odhalení samozřejmě pochází až z doby po smrti Brežněva i konci samotného Sovětského svazu. Za života generálního tajemníka bylo nemyslitelné, aby se veřejnost dozvěděla, jaký zájem o základy „vědeckého socialismu“ první muž strany projevuje.

Z doby, kdy Brežněv šéfoval v Dněpropetrovsku odboru propagandy, se traduje historka, která ilustruje, jak masové zatýkání a neustálé změny zahýbaly mocenskou strukturou země. Nový řidič Alexandr Rjabenko byl se svým vozem přidělen Brežněvovi a měl na něj první den čekat před budovou stranického výboru. Z domu vyšel ani ne pětatřicetiletý muž v bílé košili, posadil se do křesla spolujezdce a řekl: „Jedeme.“ „A kam?“ podivil se řidič. „Já tady čekám na tajemníka Brežněva.“ „Já jsem Brežněv,“ ukončil úvodní rozhovor přichozí. Řidič Rjabenko si zkrátka představoval staršího funkcionáře, jenže drtivá většina z nich už byla kvůli Stalinovi po smrti nebo za mřížemi.

Ani ideologií se stejně jako obchodem a stavebnictvím nezabýval Brežněv v Dněpropetrovsku dlouho. Seshora byla neustále shánka po nových, prověřených kádrech, a tak 26. září 1940 Brežněvovi svěřili další vlivnou funkci. Tajemníka oblastního výboru pro obranný průmysl. Velká část průmyslu už tehdy vyráběla pro armádu, protože Stalin počítal s tím, že se Sovětský svaz do probíhající světové války rozhodně zapojí. Vlastně se už do ní částečně zapojil. Po podpisu paktu Molotov-Ribbentrop roku 1939 si Sověti rozdělili s Hitlerem sféry vlivu. Německu připadla západní část Polska, SSSR jeho východ, dále Lotyšsko, Estonsko a později i Litva. Dne 17. července 1940 Rudá armáda napochodovala do všech tří pobaltských republik a Stalin si vynutil jejich připojení k Sovětskému svazu. Stalo se to pouhé dva měsíce před tím, než Brežněvovi dali zodpovědnost za zbrojní výrobu v oblasti, která patřila k průmyslově nejvýkonnějším v celé zemi. Poprvé se tak ocitl v pozici, která měla větší váhu z celostátního hlediska.

IV. Z Malé země do Prahy

Nad ránem 22. června 1941 se ale život pro Brežněva, Dněpropetrovsk, východní Ukrajinu a celý Sovětský svaz změnil. Stalo se to, čemu Stalin do poslední chvíle odmítal uvěřit. Hitler zaútočil. Němci bez vypovězení války překročili hranici, dohodnutou paktem Molotov-Ribbentrop. Operace Barbarossa začala. Celkem 152 německých divízi se valilo sovětským územím, nejprve rychlostí 50 až 75 kilometrů za den. Útočili i s pomocí početně skromných kontingentů rumunské, maďarské a italské armády, jednou divízi přispělo také Slovensko. Do pohybu se dalo na 3500 tanků a 4800 letadel. Byla to podivná situace. Směrem na západ tehdy ještě jely sovětské vlaky s nákladem obilí pro Německo, které mu SSSR dodával v rámci vzájemné smlouvy o neútočení a spolupráci, a nad těmito vlaky už prolétala německá letadla a shazovala bomby.

Nepřipravená sovětská obrana zkolabovala. Přes tři miliony německých vojáků rychle postupovaly na více než tři tisíce kilometrů dlouhé frontě. Během prvních hodin ofenzívy Němci zničili na šedesát sovětských letišť a více než tisíc letadel na zemi. K 11. červenci zajali 330 tisíc vojáků Rudé armády, do německých rukou padly na dva tisíce dělostřeleckých zbraní a tři tisíce tanků. Sovětská propaganda vždy zamlčovala, že nemálo Ukrajinců a Bělorusů Němce zpočátku vítalo jako osvoboditele. Po letech stalinského teroru, bídy a ponižování jim noví páni ze západu připadali jako nositelé naděje na lepší život. Sami vojáci wehrmachtu byli šokováni, jak je leckde vítají zástupy mávajících, smějících se lidí. Příbuzní lidí, kteří zmizeli ve stalinských lágrech a věznicích, doufali, že je nyní najdou a znovu se s nimi setkají. Obvykle ale našli jen hroby: příslušníci NKVD většinu vězňů těsně před příchodem prvních předsunutých německých jednotek zavraždili. Obvyklou metodou, kulkou zezadu do hlavy.

Brežněva noc na 22. červen 1941 zastihla v Dněprodzeržinsku. O jeho celkovém působení v době druhé světové války existuje, podobně jako o jeho dětských a mladých letech života, jen málo spolehlivých a ověřitelných svědectví, a ta, která jsou k dispozici, si někdy protiřečí. O válečných

letech svého života psal Brežněv v knize Vzpomínky, kterou v roce 1978 vydalo nakladatelství Politizdat. Je rozdělena do tří částí. První – Malá země – popisuje válečné období. Druhý díl, nazvaný Znovuzrození, je o prvních poválečných letech na Ukrajině, a závěrečná část Celina se zabývá zemědělskými experimenty v polovině padesátých let v Kazachstánu. Je potřeba zdůraznit, že tato kniha nemůže být považována za zcela věrohodný historický pramen. Jednak evidentně ukazuje samotného Brežněva v nekriticky pozitivním světle a přisuzuje mu činy, které patrně nevykonal. Navíc je dnes už známo, že knihu generální tajemník nepsal sám. Vytvořil ji kolektiv najatých autorů, mezi nimi byl například tehdejší šéfredaktor deníku Izvěstija. Přitom za ni Brežněv obdržel Leninovu cenu za literaturu. Kniha však přesto obsahuje některé citace a postřehy, které jsou bezpochyby Brežněvovy, takže do jisté míry s ní lze jako s dokumentem pracovat.

O prvním válečném ránu se ve Vzpomínkách píše: „V noci na 22. června 1941 jsem seděl dlouho v oblastním výboru a pak jsem ještě jel na vojenské letiště, které jsme stavěli u Dněpropetrovska. Tento strategicky důležitý objekt byl pod kontrolou ústředního výboru, pracovalo se tu ve dne v noci, teprve k ránu jsem se mohl vrátit ze staveniště. Když jsem přijel před dům, viděl jsem, že u vchodu stojí auto K. S. Gruševého, který tehdy zastupoval prvního tajemníka oblastního výboru. Hned jsem pochopil, že se něco přihodilo. V jeho oknech se svítilo, a to vypadalo v začínajícím svítání divně. Vyhlédl z okna, pokynul mi, abych šel nahoru. Už na schodech jsem tušil cosi nedobrého, ale přece jen jsem sebou škulbl, když jsem uslyšel: Válka!“

Německá Skupina armád Sever mířila na Minsk, Leningrad a do Pobaltí. Skupina armád Střed na Moskvu a Smolensk, a konečně Skupina armád Jih směřovala také do směru, kde žil a pracoval Brežněv. Na Ukrajinu a dál na Kavkaz. Skupině armád Jih velel generál Gerd von Rundstedt, tvořilo ji 42 divizí se 750 tanky. Rodinu a svou matku Brežněv z města v očekávání příchodu Němců evakuoval, tehdy odcházely desetitisíce lidí na východ. Zbytek války pak jeho rodina strávila v kazašské Alma-Atě.

Brežněva povolali jako politruka do narychlo vytvořeného Jižního frontu, který měl bránit nejjižnější části napadeného území podél pobřeží Černého moře. Kyjev padl 24. září, v německých kleštích uvízlo 600 tisíc sovětských vojáků. Už 5. října vojáci wehrmachtu stanuli u Azovského moře, kde 18.

armáda Jižního frontu, k níž Brežněv náležel, utrpěla těžkou porážku. Více než 100 tisíc mužů padlo do zajetí. Vojska Jižního frontu ustoupila v listopadu až za Rostov na Donu, ale o osm dní později – 28. listopadu 1941 – město došla zpět. V červenci 1942 přišlo další období neúspěchů. Po porážce u Char-kova vojáci bez boje Rostov znovu vyklidili, což Stalina rozzuřilo. Vydal tajný, nezveřejněný příkaz číslo 227, který ukládal trest smrti těm důstojníkům, kteří nařídí ústup, aniž by měli rozhodnutí schváleno nejvyšším velením v Kremle.

Brežněv byl ve funkci zástupce náčelníka politického oddělení Jižního frontu od června 1941 do září 1942, kdy se při reorganizaci dostal do podřízenosti Severokavkazského frontu. Ten spadal do Černomořské skupiny vojsk, která měla za úkol kromě jiného osvobodit přístav Novorosijsk a Tamaňský poloostrov, což bylo základem pro ofenzívu na Krym a východní Ukrajinu.

Na začátku roku 1943 plukovník Brežněv zakotvil ve funkci náčelníka politického oddělení 18. armády, nasazené na operaci v Novorosijsku. Plán předpokládal, že se oddíly pěchoty vylodí na tzv. Malé zemi. Holé, rovinaté ploše o rozloze zhruba pětadvacet čtverečních kilometrů jižně od Novorosijsku. Odtud pak měla být vedena ofenzíva na město s cílem postupně ovládnout celý Tamaňský poloostrov. Kopce nad Malou zemí ale kontrolovaly jednotky wehrmachtu, takže bylo jasné, že ztráty budou zřejmě vysoké. Výsadbáři se v noci z 3. na 4. únor 1943 přesouvali v člunech z okolí městečka Gelendžik, které držela Rudá armáda. První oddíly měly za úkol uchytit se na Malé zemi a odolat německé palbě, aby tam mohly později dorazit další tisíce vojáků. V Gelendžiku byl i Brežněv, jako vysoce postavený politruk samozřejmě do prvního výsadku nešel.

Operace se ale nedařila podle připraveného plánu. Čluny vypluly později a dělostřelectvo tuto informaci neobdrželo včas, takže výsadbkové oddíly nebyly kryty dostatečnou podpůrnou palbou. Ztráty byly podle očekávání velké, na obou stranách. Přesto se malá skupina i přes prudkou německou palbu na Malé zemi udržela. Přibližně osm stovek lidí. Postupně přijížděli další, během pěti dnů na tomto prostoru, kde se před válkou pěstovalo hroznové víno na výrobu sektu, Sověti soustředili 17 tisíc mužů a také několik žen, jak Brežněv v pamětech neopomenul zdůraznit. Všichni sdíleli velmi nevýhodné postavení, protože z okolních hor čelili německému ostřelování

a bombardování. Totéž platilo i pro přístupovou trasu k Malé zemi po moři, kudy se musely dopravovat zásoby. Sovětské pozice vytrvale decimovalo německé letectvo. Malou zemi však bylo potřeba udržet, protože jinak by bylo obtížné zaútočit na Novorosijsk.

Situace se v prvním díle Vzpomínek, nazvaných Malá země, popisuje takto: „Celá Malá země se vlastně změnila v podzemní pevnost. Dvě stě třicet spolehlivě skrytých pozorovatelů se stalo jejíma očima, pět set palebných krytů jejími železnými pěstmi. Byly vykopány desítky kilometrů spojovacích zákopů, tisíce střeleckých okopů, zákopů, úkrytů. Nutnost nás vedla k tomu, že jsme chodili pouze zákopy, ale sotva se někdo vysunul – byl konec.“ O zásobování se v knize uvádí: „Byli jsme odříznutí od Velké země, měli jsme málo soli, občas nebyl chleba. Posílali jsme celé jednotky do lesa hledat planý česnek.“

O tom, kolik toho strávil Brežněv na tomto velmi nebezpečném místě, kam vedla i podobně nebezpečná cesta po moři, se vedou spory. Historik Leonid Mlečin tvrdí, že stoprocentně se ví jen o dvou cestách, i když nelze vyloučit, že tam náčelník politického oddělení strávil více času. Existují fotografie, zachycující Brežněva v uniformě na Malé zemi, což ale o jeho tamním působení moc nevyovídá.

Když v sedmdesátých letech propukl v plné síle brežněvovský kult, jehož součástí mělo být i hrdinství generálního tajemníka za Velké vlastenecké války, začala se skutečnost všelijak upravovat. Vědělo se, že Malou zemi v době nejtěžších bojů navštívil redaktor armádního časopisu Rudá Hvězda David Ortenberg. Podle Mlečina ale v sedmdesátých letech šokoval tehdejší novináře, když na otázku, co může říci na téma Brežněv na Malé zemi, odpověděl: „Já ho tam neviděl.“ Jedno je dokázáno. Že 17. dubna 1943 na Malé zemi Brežněv byl a měl velké štěstí, že nezemřel. Plavil se ke břehu na rybářské lodi Rica, protože 18. armáda používala k přesunům všechna plavidla, která měla k dispozici, a jež se udržela na vodě. Německé letecké i dělostřelecké bombardování bylo mimořádně silné. Ke konci tříhodinové plavby nedaleko břehu Rica najela na minu. Brežněva náraz vymrštil do vody, ale zraněn byl jen lehce a neztratil vědomí, takže se zachránil.

Tvrdé boje na Malé zemi trvaly 225 dní. Dne 10. prosince 1943 začala ze tří směrů sovětská ofenzíva na Novorosijsk. Mohutnému náporu z moře, ze